

5. Женщины в политике РК. Символы равноправия и демократии. [Электрондық ресурс]. – Алматы. 2023. – Қолжетімділік: <https://sayasat.kz/post/women-in-politics>

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯ: БОЛАШАҒЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Жұмағалиева А.Ж., Кенешова А.М.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университетінің Саясаттану оқу бағдарламасының студенттері, Қазақстан
e-mail: ajdanazumagalieva3@gmail.com

Ғылыми жетекші: Т.Ғ.Қауымдастырылған
профессор Жумасултанова Г.А.

Жаһандық бәсекелестік күшейіп, посткеңестік кеңістікте Ресей, Қытай және АҚШ ықпалы артып отырған жағдайда Орталық Азиядағы (ОА) өңірлік интеграция ерекше маңызға ие. Ортақ тарихи-мәдени негіз бен экономикалық ұқсастықтарға қарамастан, аймақ елдері интеграцияға әртүрлі деңгейде қатысуда. Келісілген стратегияның болмауы, әлеуеттердің асимметриясы және ұлттүстілік тетіктердің әлсіздігі тұрақты интеграциялық кеңістіктің қалыптасуын тежейді. Сонымен бірге елдер көпвекторлы саясат ұстанып, ұлттық егемендікке басымдық береді.

Сонымен қатар энергетика, су ресурстары және сауда-инвестициялық байланыстар салаларында секторлық ынтымақтастық күшеюде. Бұл бағыттар интеграцияның әрі көрсеткіші, әрі оны тереңдетудің әлеуетті тетігі болып табылады. Зерттеуде Орталық Азия Интеграция Индексі (ОАИИ) негізінде аймақ елдерінің интеграциялық белсенділігі бағаланып, негізгі ынтымақтастық салалары талданады.

ОА-дағы интеграция мәселесі отандық және шетелдік зерттеулерде кең қарастырылған. А.А. Князев пен М.Т. Лаумулин геосаяси қырларын, S. Frederick Starr инфрақұрылымдық байланысты, Richard Pomfret сауда интеграциясын талдайды. Asian Development Bank (ARCI) және Eurasian Development Bank эмпирикалық бағалау жүргізеді. Дегенмен, елдер арасындағы асимметрияны ескеретін сандық құралдар жеткіліксіз.

Ғылыми әдебиеттерде халықаралық қатынастардағы интеграция – мемлекеттердің экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени салаларда жақындасуы мен бірігу үдерісі деп түсіндіріледі. Ал өңірлік интеграция дегеніміз – белгілі бір аймақ елдерінің саясаттарды үйлестіру және экономикалық ынтымақтастық негізінде тұрақты байланыстар орнатуы, нәтижесінде бірыңғай экономикалық кеңістіктің қалыптасуы. Өңірлік интеграцияның негізгі нысандарына еркін сауда аймақтары, кеден одақтары, ортақ нарықтар, экономикалық және валюталық одақтар, сондай-ақ толық саяси және экономикалық интеграция жатады [1].

Демек, мұндай үдерістің тетіктерін, логикасын және перспективаларын терең түсіну үшін саяси ғылым мен халықаралық қатынастар аясында қалыптасқан теориялық тәсілдерге жүгіну қажет. Интеграциялық үдерістердің күрделілігі мен көпқабаттылығын, әсіресе Орталық Азия сияқты әртекті өңір жағдайында, ескере отырып, бірнеше теориялық шеңберді қатар қолдану орынды. Бұл интеграцияны институционалдық құрылымынан бастап әлеуметтік-мәдени алғышарттарына дейін әртүрлі қырынан талдауға мүмкіндік береді.

Орталық Азия елдерінің Интеграция индексі (ОАИИ) есептеу әдіснамасы.

Бұл бөлім Орталық Азиядағы өңірлік интеграция деңгейін ОА елдерінің Интеграция индексі (ОАИИ) негізінде бағалауға арналған. Индексті есептеу әдіснамасы өңірлік интеграцияның неофункционалистік тәсіліне сүйенеді: секторлық ынтымақтастық (экономика, көлік, миграция) интеграцияны ынталандырады, ал экономикалық және демографиялық асимметриялар кедергі келтіреді. $(1 - A)$ көбейткіші теңсіздіктің теріс әсерін көрсетеді (аймақтық экономика бойынша зерттеулер, ХВҚ, 2024). Сонымен қатар ОА елдері бойынша салыстырмалы талдау жүргізіліп, 2040 жылға дейінгі интеграциялық үдерістердің сценарийлік болжамдары жасалады.

ОАИИ аймақшәлік өзара әрекеттестікті сандық бағалау үшін әзірленген және экономикалық әлеует, халық саны мен институционалдық даму деңгейіндегі айырмашылықтарды ескереді. Индекс сондай-ақ интеграцияға ықпал ететін немесе оны шектейтін сыртқы акторлардың рөлін жанама түрде көрсетеді.

ОАИИ авторлық формула негізінде есептеледі және үш құрамдас бөлікті (экономика, логистика, миграция) қамтиды, олар асимметрия коэффициентіне түзетіледі:

$$\text{ОАИИ} = I \times (1 - A), \text{ мұнда } I = (E + T + M) / 3, A = (\alpha E + \alpha D) / 2$$

1-формула – Орталық Азия интеграция индексі

Мұнда:

E (экономикалық интеграция) – аймақішілік сауда (\$11 млрд) және тікелей шетелдік инвестициялар (\$5–10 млрд) үлесіне негізделеді;

T (көліктік байланыстылық) – өңірлік жобалардың үлесі (7 ірі жоба, мысалы, CASA-1000);

M (миграциялық ұтқырлық) – аймақішілік миграция үлесі (мысалы, Тәжікстаннан 0,8 млн);

αE (экономикалық асимметрия) – ЖІӨ-нің өңірлік орташа көрсеткіштен ауытқуы;

αD (демографиялық асимметрия) – халық санының өңірлік орташа деңгейден айырмашылығы.

Дереккөздер ретінде халықаралық ұйымдардың есептері мен ашық статистикалық мәліметтері (ЖІӨ, халық саны, миграция, сауда, инфрақұрылым, ТШИ, бірлескен жобалар және т.б.) пайдаланылды [2].

Әдістемелік шектеулер:

1. **Деректер кезеңінің шектеулілігі (2021–2024 жж.)** – 2025 жылғы статистика қолжетімсіз, сондықтан индекс ағымдағы емес, белгілі бір кезеңдегі жағдайды көрсетеді.

2. **Түрікменстан бойынша деректердің сенімділігі төмен** – ашық статистиканың болмауына байланысты бағалау деректері қолданылды.

3. **T және M параметрлерінің субъективтілігі** – көлік пен миграция көрсеткіштері ішінара сараптамалық бағалауға сүйенеді.

4. **Параметрлердің тең салмағы** – E, T, M (1/3) және αE , αD (1/2) тең алынған, бұл нақты маңыздылықты толық көрсетпеуі мүмкін.

5. **Динамикалық құрамдастың болмауы** – индекс трендтерді емес, белгілі бір кезеңдегі жағдайды көрсетеді.

6. **Деректердің салыстырмалылығының төмендігі** – елдердегі статистикалық әдістемелер әртүрлі.

7. **Геосаяси факторлардың ескерілмеуі** – санкциялар, бейтараптық мәртебе немесе аймақтық ұйымдардың ықпалы формулаға енгізілмеген.

Есептеу мысалы: Қазақстан

$$I = (0.80 + 0.85 + 0.75) / 3 = 0.80$$

$$A = (0.67 + 0.09) / 2 = 0.38$$

$$ОАИИ = 0.80 \times (1 - 0.38) = 0.50$$

Осылайша, **I көрсеткіші** елдерді салыстыруға және интеграция прогресін бағалауға мүмкіндік береді, ал **A көрсеткіші** интеграциялық кедергілерді анықтайды.

Демек, аталған көрсеткіштерге сүйене отырып, Орталық Азия елдерінің интеграция деңгейінің даму сценарийлерін неғұрлым шынайы болжауға болады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау Орталық Азиядағы өңірлік интеграцияның күрделі әрі көпқырлы үдеріс екенін көрсетеді. Аймақ елдері ортақ тарихи-мәдени негізге және экономикалық өзара тәуелділікке ие болғанымен, әлеуеттердің асимметриясы, институционалдық әлсіздік және геосаяси факторлар интеграция қарқынын тежейді. Соған қарамастан, энергетика, су ресурстары және сауда-инвестициялық байланыстар салаларындағы секторлық ынтымақтастық интеграцияны тереңдетудің нақты алғышарттарын қалыптастырып отыр.

Ұсынылған Орталық Азия Интеграция Индексі (ОАИИ) өңірішілік өзара іс-қимылды сандық тұрғыда бағалауға және елдер арасындағы айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Индекстің **I** құрамдасы интеграциялық белсенділікті салыстыруға жағдай жасаса, **A** коэффициенті құрылымдық кедергілерді айқындайды. Бұл тәсіл интеграцияның тек формалды деңгейін ғана емес, оның шынайы әлеуеті мен шектеулерін де көрсетуге мүмкіндік береді.

Әдістемелік шектеулерге қарамастан, ОАИИ аймақ елдерінің интеграциялық динамикасын бағалауға және 2040 жылға дейінгі даму сценарийлерін болжауға тиімді құрал бола алады. Жалпы алғанда, секторлық ынтымақтастықты күшейту және асимметрияларды азайту Орталық Азияда тұрақты әрі кезең-кезеңімен тереңдейтін өңірлік интеграцияның негізгі шарты болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Baldwin, R., Wyplosz, C. (2015). *The Economics of European Integration*. McGraw-Hill Education – [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік: <https://ru.scribd.com/document/436860470/The-Economics-of-European-Integration>

2. WorldBank GDP Data – [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>